

Dragan Koković

DIJALEKTIKA RADNOG I SLOBODNOG VREMENA

Napredak nauke i tehnike, sve veća upotreba njihovih dostignuća u procesima proizvodnje, manifestovala se skraćivanjem radnog i povećanjem slobodnog vremena. Za ovakav brz napredak proizvodnih snaga i razvitiak tehnologije najveći značaj ima racionalizacija, tj. saobražavanje svih postupaka zakonom razuma i svesnim ciljevima kojima čovek teži. U ovom pogledu istaknuto mesto pripada nauci, čija je primena u praksi dostigla izuzetan stepen.

Takav burni razvitiak nauke i tehnike značio je oslobođanje ljudske ličnosti, ali je istovremeno dovodio i do njenog obezvredivanja, pretvarajući je u prost dodatak mašini, ostavljajući duboke tragove u čovekovom generičkom biću, koje se najčešće remete kroz razne vidove otuđenja. Možda je ove odnose i apsurde najbolje definisao i razotkrio Fridman u svom delu „Razmrvljeni rad“, gde kaže: „Tehnika daje radniku udobnosti po relativno jefinoj cijeni, ali ih proizvodi uz visok moralnu cijenu“ (str. 197.). Ipak, ostaje nepobitna činjenica da je razvitiak nauke i tehnike odigrao najznačajniju ulogu u skraćivanju radnog i povećanju slobodnog vremena.

Sasvim je logično i prirodno da je sfera radnog vremena mnogo više ispitana i analizirana od sfere vanrednog, odnosno slobodnog vremena, jer upravo u prvpomenutoj sferi (sfери радног вре-

мена), ljudi zadovoljavaju svoje egzistencijalne i druge materijalne potrebe. U tom početnom periodu industrijske ekspansije i revolucije dominantan značaj se pridavao organizaciji proizvodnje, produktivnosti rada, faktorima koji povećavaju produktivnost itd., a slobodno vreme se dugo tretiralo kao nešto sekundarno i manje značajno. Nekad je i bilo tih istraživanja, ali su ona uglavnom bila parcijalna.

Međutim, karakteristika današnjeg vremena je da se problemi čoveka u radu sve više prenose na čoveka van rada. Ova oblast se danas temeljite proučava, analizira i istražuje, čak i u međunarodnim razmerama, a organizacija UNESCO sve češće se javlja kao inicijator tih projekata.

Tokom istorije radni dan nije bio postojana, već promenljiva veličina. Nekada su radnici radili „od jutra do sutra“, „od sunca do sunca“, a danas se u mnogim zemljama razmišlja o petočasovnom radnom vremenu. Tako su kanadski futurolozi izračunali da će broj radnih časova tokom nedelje u 2071. godini pasti na cifru 24. Ono što je nekada za radnike bilo sam o nedostignoj sreći, danas je već stvarnost.

Radnička klasa, taj revolucionarni i pokretački subjekt društvenog razvijanja, vodila je permanentnu borbu za skraćenje radnog i povećanje slobodnog vremena.

Kada je Marks pisao „Kapital“, prosečna dužina radnog dana iznosila je 13 časova. Kod radnika o kojima Engels govori u „Položaju radničke klase u Engleskoj“ praktično nije bilo dokolice; njihovo slobodno vreme bilo je jedva dovoljno da se reprodukuje radna snaga. Danas je situacija znatno drugačija. Čak je, skoro u svim kapitalističkim zemljama, dužina radnog dana ograničena zakonom, a radnici imaju plaćeni odmor i odsustvo sa posla, socijalnu zaštitu itd. Ovi pokazatelji su najbolje živo svedočanstvo uspeha radnika. Ovaj istorijski uspeh radničke klase priznaju i mnogi istraživači sa Zapada; tako na primer Francus Žan Lari pravi paralelu između istorije dokolice i istorije radničkog pokreta.

Skraćenje radnog vremena imalo je za posledicu povećanje vanrednog, odnosno slobodnog vremena koje je postala sve značajniji činilac za procenu socio-kulturnog nivoa pojedinaca.

Problemom definisanja slobodnog vremena ovde se nećemo baviti. Naglašaćemo samo to da slobodno vreme shvatamo kao ono vreme koje je oslobođeno svake obaveznosti i prinude. Konkretnije, pod pojmom slobodnog vremena podrazumevamo onaj deo vanradnog vremena koji ostaje čoveku kad se oslobođi profesionalnih, porodičnih i drugih obaveza, a koje može koristiti za ciljeve svoje delatnosti koje je sam odabran i odredio.

Ovde će biti više reči o tome kako se danas shvataju i tumače relacije između radnog i slobodnog vremena.

Celokupnu raznovrsnost ovih shvatanja danas uglavnom možemo podvesti pod dve dijametralno suprotne konцепције: sovjetsku i onu koja se pojavljuje kod nekih zapadnih teoretičara.

Prva stoji na stanovištu da se slobodno vreme ne može posmatrati kao nešto antagonističko i izolovano u odnosu na rad. Na-protiv, radno i slobodno vreme su čvrsto povezani i međusobno se uslovjavaju, dakle, nalaze se u čvrstoj dijalektičkoj vezi, pri čemu je radno vreme sadržaj a slobodno forma. Zato sovjetski istraživači, analiziraju dela zapadnih sociologa kritikuju njihovo shvatanje da čovek svoju „izgubljenu ličnost“, koja se manifestuje u sferi rutinskog i otuđenog rada, može povratiti u „krilu“ dokolice. Sovjetski sociolozi smatraju da se rešenje može naći jedino u samom procesu rada, naglašavajući pri tome da, ako se čovek u radnom vremenu jače, intenzivnije i raznovrsnije aktivira, onda su bogatije i raznovrsnije njegove potrebe; sadržaj i karakter rada rada objektivnu tendenciju za najracionalnijim iskoriscavanjem slobodnog vremena u interesu svestranog razvitka ličnosti. Znači, u sovjetskoj sociološkoj i ekonomskoj literaturi slobodno vreme se ne tumači kao nešto antagonističko u odnosu na rad i kao sloboda od rada, već kao sloboda i vreme koje će poslužiti svestranjem razvitku ličnosti, pri čemu se slobodno vreme bojte i celisodržiće planira i predstavlja nerazdvojnu celinu sa radnim vremenom.

Konceptacija nekih zapadnih sociologa slobodnom vremenu pridaje rekompenzirajuću i revalorizirajuću ulogu; slobodno vreme smatra onim vremenom u kome radnik treba da povrati sve ono što mu je otuđeni i rutinski rad oduzeo. Za razliku od sovjetskih istraživača koji rešenje traže u samom radu i humanijim radnim odnosima oni rešenje vide u dokolici, razonodi i zabavi pri čemu, naravno, radno i slobodno vreme ne posmatraju u dijalektičkoj povezanosti, već poput R. Milsa koji kaže da „ljudi svakodnevno po djelovima prodaju svoj život da bi ga ponovo kupili uveče ili na kraju nedelje za zabavu i razonodu“, suprotstavljaju rad dokolici. Ciklus rada i slobodnog vremena se, dakle, prema njihovom shvatanju pojavljuju u dva sasvim različita vida: čoveka koji radi i čoveka koji se odmara.

Poslednjih godina veliki broj zapadnih sociologa (Ž. Feidman, D. Rismann i dr.) priznaju činjenicu da čovek koji radi u fabrici gubi svoju ličnost, poprima bolesne nastrane i postaje sve više neurotičan. Oni su se nadali da radnik svoju ličnost može „povratiti“ u časovima dokolice.

Međutim, za takvu ideju sovjetski sociolog Zamoškin kaže „da sama po sebi predstavlja priznanje da savremeni kapitalizam ne može rešiti dati problem kao problem same proizvodnje“.

Radovi i empirijska istraživanja koja su poslednjih godina sproveli mnogi sociolozi pokazuju da, ako rad kod čoveka izaziva osećanje nezadovoljstva i razdražljivost, nikakva dokolica, razonodi, nikkakva zabava ne mogu likvidirati takvo bolesno duševno stanje, jer se samo osećanje čoveka iz sfere rada neizbežno prenosi u sferu dokolice. Ovo je najslikovitije izrazio F. Cvajg slede-

ćim rečima: „Čovjek nema jednu ličnost kod kuće, a neku drugu sasvim različitu na radu; on je samo jedan te isti čovjek. On proglašava svoje lične brige, svoja osuđenja i bojazni na svoje radno mjesto i obrnuto, sa svog radnog mjeseta na svoj dom”.

Ipač, mnogi zapadni sociolozi napuštaju ovakvo shvatanje i priznaju da je rešenje jedino u sadržajnjem i humanijem radu. Tako na primer, D. Rismen, koji u knjizi „Usamljena gomila“ raspravlja o dokolici, zabavi i razonodi smatra „da se u savremenom društvu ličnost može ostvariti ne u sferi rada, već u sferi dokolice i zabave“. U svom kasnijem radu on je, pravilno, priznao svoju grešku kad kaže: „Breme koje se svalilo na dokolicu kao posledica automatizacije i dezintegracije bilo je jako veliko ... Dokolica ne samo da ne može spasiti rad već gine zajedno s njim. Ona može imati smisla za većinu ljudi samo ako rad ima smisla. Nade koje sam polagao u „Usamljenoj gomili“ odražavaju moje duboko razočaranje u mogućnosti uređenja rada u savremenom industrijskom društvu. Taj vid reorganizacije teško će biti moguć u okviru industrije koja počiva na žestokoj konkurenčiji“.

Ovaj drugi Rismenov stav u potpunosti je tačan, jer ako rad i društvena delatnost ne formiraju kod čoveka naviku da samostalno misli i oseća, ne pobuduju kod njega raznovrsne duhovne potrebe, kako onda da se te potrebe stvore u sferi dokolice?

Da i zapadni sociolozi vide pravo rešenje u radnom vremenu (pošto nisu mogli sa ubedljivošću da pokazuju neke perspektive preporoda rada u sferi dokolice) pokazuju eksperimenti koje oni izvode u toj oblasti. Nije daleko uvek reč o daljem skraćivanju radnog vremena, nego o njegovom adekvatnijem rasporedu, svuda gde to tehnologija dopušta.

U poslednje vreme u zemljama zapadne Evrope i Amerike koristi se model takožvanog „fleksibilnog vremena“.

Šta je u stvari fleksibilno, ili kako se još naziva „klizno“ i „elastično“ vreme?

To je novi sistem rasporeda vremena koji zaposlenima dopušta veću fleksibilnost, tj. slobodu odabiranja vlastitog radnog vremena. Ovaj sistem naišao je na dobar prijem kod zaposlenih, što je i razumljivo, jer u biti ljudske prirode leži upravo težnja za oslobođanjem od ovih šablona. Ovo vreme je uvedeno pod parolom: „Cemu borba sa satom svakog jutra i svake večeri? Ipač je najvažnije da se posao uradi. Dodi kad hoćeš, ali — završi posao!“ To je lajtmotiv eksperimenta slobodno radnog vremena.

Ključni značaj u ovom novom rasporedu radnog vremena pripada „jezgru radnog vremena“ ili takožvanom „bloku radnog vremena“ koje traje od 9,30 do 15,30, pored pola sata predaha u podne i četvrt sata posle podne. U jezgru radnog vremena na poslu moraju biti svi. Tada se održavaju dogovori, primaju stranke, jednom rečju obavljaju se ključni poslovi. Preostali deo radnog vremena radnici mogu rasporediti kako im najbolje odgovara, tj. mogu doći ranije, pa biti pre gotovi ili doći kasnije, pa kasnije i završiti. Dakle, fleksibilno radno vreme omogućava radnicima da počnu raditi u vreme koje im najviše odgovara. Ono pruža ljudima mnogo više prostora u društvenom i privatnom životu. Tako na primer, mogu obaviti kupovinu onda kad u prodavnici nema gužve. Ako se koristi ovakav model rasporeda, manje se vremena utroši na odlazak i povratak s posla.

Danas u Moskvi preduzeća počinju da rade u različite sate, samo da bi se rasteretio saobraćaj i dobilo u vremenu, jer su sovjetski sociolozi i ekonomisti izračunali da se najviše neproduktivnog vremena zapravo utroši na odlazak i povratak s posla.

Radnici su fleksibilno vreme prihvatali s oduševljenjem, jer im je pružena mogućnost da radno vreme usklade sa vlastitim potrebama. Vreme, koje su obično gubili zbog saobraćajne gužve, mogu mnogo pametnije i racionalnije utrošiti, jer je manje automobila na ulicama u časovima »špica«. Istovremeno oni dobijaju više vremena za rekreaciju, zabavu i razonodu. Psihološki efekat prelaska na fleksibilno radno vreme bio je veoma stimulativan. Producativnost rada se povećala, a pored povećanja proizvodnje to više utiče i na smanjenje nesreća na radu, kao i sadržajnije korišćenje slobodnog vremena. Ovakav raspored vremena još je eksperimentalan i primenjuju ga neke kompanije u Z. Nemačkoj, Švajcarskoj, Francuskoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama. On je prikladan za obavljanje samostalnih poslova, ali kad je u pitanju pokretna traka, javljaju se mnogi problemi.

Na kraju, s razlogom možemo postaviti pitanje: da li su svi ovi naporis usmereni ka stvaranju humanijih ljudskih odnosa i brige o čovjeku ili pak ka maksimiranju profita i trci za produktivnijim radnikom? Stiče se utisak da je ovo drugo, ona varnica koja pokreće eksperimentisanje.

Socijalističko samoupravno društvo pruža najveće mogućnosti za humanizaciju ljudskih odnosa. Tek onda kada je radni čovek istovremeno proizvođač i upravljač, može biti prevladavana dihotomijska između radnog i slobodnog vremena. Ideal je da i radno i slobodno vreme budu ispunjeni kreativnošću, stvaralaštvom i sadržajnjim odmorom. Samoupravni socijalizam upravo za to pruža okvire i otvara široke perspektive radnom čovjeku. To se postiže tako što se ublažavaju suprotnosti između radnog i slobodnog vremena, jer se čovekova stvaralačka energija izražava kako u radnom, tako i u slobodnom vremenu, pa se njegovo vreme ne može deliti na dve sfere: jednu u kojoj se otuduje i drugu u kojoj se potvrđuje. U našem samoupravnom socijalističkom društvu radni ljudi do maksimuma mogu razviti svoje kreativne sposobnosti. Jugoslovenska samoupravna praksa razvija negaciju otuđenosti uklanjanjem suprotnosti između intelektualnog i fizičkog, a naročito između upravljačkog i izvršilačkog rada.

Radomir Rajković

Radi nas je svet

VIDEO SAM TU ŽENU

Video sam tu ženu.
Mogla je biti mlada.
Nekud je žurila! Sa prozora,
opsednut tugom, prepusten slučajnostima,
prezirao sam more; ah, mojih lagarija!
Kada se vrate reči, kako ih smiriti?
Ta mlada žena (mogla je biti mlada),
nekud je žurila! Sama.

OTVARAMO LOBANJE

Otvaramo lobanje, radoznalost pobeduje!
Dvojnik nam se neće pridružiti:
takav teror, takva svirepost čula,
— prestaćemo u nedostatku bolje zabave!

Po svemu sudeći krivica je do nas.
Dok smo govorili, ubedivali, ratovali;
dok smo praštali, uzdisali, dok smo slinili:
— kidane su ruže, pleli se venci, himnovalo!
A ove lobanje, prinete žrtveniku, oprane,
prepolovljene, dezinfikovane, gnjile:
niti su nas iskupile, niti su nas izdale.
Dvojnik nam iz njih piće svoje vino!

O MRTVACIMA, NAKNADNO

O mrtvacima, naknadno, nismo razmišljali.
I da smo hteli, ništa ne bismo izmenili:
metalne pločice oko vrata, krvava statistika!

Hrabriji (još ih je bilo!), pisali su izvestaje.
Toliko i toliko, uz nadčovečanske napore;
međutim, sveta tradicija našeg oružja, itd.
Ako je ovo poraz, mi nismo poraženi!

Dim oprezno puzi oko očiju, crvi se bude.
Stara zvona besomučno zvone; glasnicu!
Patinirano zlato, zidovi, zemlja.
Obnovićemo poznanstva, obnovićemo sve to!?

RADI NAS JE SVET

Radi nas je svet!
Užasne gluposti, užasne gluposti,
moj prijatelju.
Jeste, tako slobodni nismo bili.
Jeste, tako bezogranično odsutni nismo bili.
Radi nas je svet!
Ovaj čaj sa ili bez limuna.
Ovaj alkohol. Ovaj morfijum.
Radi nas je svet!
Ali nas nema!